

- уни Дис ... канд. юрид. наук. – Х., 2000. – 165 с. 12. *Тихий П.В.* Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни. Дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 2000. – 154 с. 13. *Шахов В.С.* Право пользования охотничьими угодьями. – К. Вища школа, 1993. – 219 с. 14. *Шемшученко Ю.С.* Правовые проблемы экологии. – К.: Наук. думка, 1989. – 232 с. 15. *Шульга М.В.* Актуальные проблемы правового регулирования земельных отношений в современных условиях. Дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.06. – Харьков, 1998. – 394 с.

Надійшла до редакції 26.12.2007 р.

УДК 343.13

*І.А. Тітко, аспірант
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНІ

Якість мови і стилю кримінально-процесуального закону має особливе значення для єдності в підходах до його розуміння й практичного застосування. Пов'язані із цим проблеми ускладнюють з'ясування правових приписів, допускають вільний розсуд з боку правоохоронних органів і врешті-решт завдають шкоди законності [5, с. 25]. З урахуванням поширеності використання в кримінально-процесуальному праві оцінних понять значного інтересу набуває питання особливостей їх синтаксично-лексичного формулювання, форм і способів закріплення в нормативних актах, що діють у сфері кри-

мінального судочинства. Оцінні поняття в кримінальному процесі відкривають певний простір для суб'єктивного оцінювання тих чи інших явищ. А індивідуальне суб'єктивне оцінювання може не співпадати з оцінкою законодавця. Ось чому при вживанні оцінних понять у текстах нормативних актів слід значну увагу приділяти їх формулюванню [1, с. 107].

Окремих питань законотворчої техніки в цілому й у кримінально-процесуальному законодавстві, зокрема, а також проблематики використання в тексті закону оцінних формулювань торкалися в своїх роботах М.Й. Бару [1], С.С. Безруков [2], І.О. Биля [3],

В.І. Зажицький [5], В.М. Савицький [12] та інші науковці.

На сьогодні дискусійним залишається питання, за допомогою термінів чи понять закріплені оцінні елементи в кримінально-процесуальних нормах. Не вдаючись до детального аналізу позицій із цього приводу, вбачається слушним зазначити, що при дослідженні питання лексико-синтаксичного вираження оцінних понять, ми досліджуємо їх зовнішню оболонку, тобто термін, яким позначено те чи інше поняття. Але при оперуванні нормами з оцінними елементами, оцінюється поняття як форма мислення, що охоплює властивості, зв'язки і сторони предмета, а не словесне (знакове) його позначення.

Загальноновизнаним є те, що при формулюванні нормативних приписів для найменування явищ (понять) застосовуються 3 види термінів – загальноновживані, спеціальні технічні і спеціальні юридичні [3, с. 127]. Найбільш широко використовуваними для позначення оцінних понять у кримінальному процесі є саме загальноновживані терміни: *поважні причини* (статті 29 і 90 КПК) (далі – скрізь посилання на цей Кодекс), *реальна загроза* (ст. 52¹), *швидке псування* (ст. 80) тощо. Вважається, що вони запозичуються із побутової мови і вживаються в загальноприйнятому зна-

ченні. Однак, як стверджують окремі науковці, названі терміни щодо юридичної норми практично завжди мають відтінок специфічний значеннєвий. Особливість професійної юридичної лексики полягає у використанні термінів, які за своєю формою співпадають з побутовими, досить поширеними, але які в правовому контексті набувають специфічного значення, відмінного від побутового [3, с. 127].

Проте аналіз досліджуваних нами понять, які застосовують в царині кримінального судочинства дає підстави говорити про те, що вони *далеко не завжди підтверджують це правило*. Важко уявити, що, приміром, такі поняття, як *неповна або не досить ясна* (ст. 75), *всі можливі заходи* (ст. 97), *необхідні заходи* (статті 97 і 139), *виняткові випадки* (статті 27, 120 і 136), *особи, які заслуговують довіря* (ст. 152) тощо, при оперуванні ними в кримінальному процесі матимуть якесь інше, якісно нове змістове навантаження, ніж у побуті. Інша справа, що специфічними є предмети, дії, явища, щодо яких ці поняття використовуються у розглядуваній нами сфері. Так, *неповною або не досить ясною* може бути визнано експертизу; *усі можливі заходи* вживаються для припинення або запобігання злочину; закон зобов'язує правоохоронні органи вживати *всі не-*

обхідні заходи для забезпечення безпеки особи, яка заявила про злочин; прокурор у *виняткових випадках* вправі порушити кримінальну справу приватного обвинувачення без заяви потерпілого, а *особи, які заслуговують довіря*, – можуть виступити поручителями при обранні такого запобіжного заходу, як особиста порука. Однак як у побуті, так і в кримінальному процесі неповнота або недостатня зрозумілість чого-небудь (у тому числі й експертизи) означають невичерпність інформації або нечіткість її формулювання; усі можливі заходи – це сукупність дій (у широкому розумінні), спрямованих на досягнення певної мети. можливість учинення яких об'єктивно існує; необхідні заходи – це ті, які зазвичай перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з бажаним результатом; виняткові випадки – випадки, які є виключенням із загального правила, відхиленням від норми і т.д. Як бачимо, особливістю загальноновживаних оцінних понять у кримінальному процесі є перш за все подібність їх розуміння як у побуті, так і в кримінально-процесуальній діяльності. Пояснюється це тим, що оцінювання при оперуванні оцінними поняттями відбувається з використанням стандартів, які черпаються в тому числі й зі сфери загальнолюдського світосприйняття, а не лише

з царини дії правових норм.

Що стосується оперування спеціальною юридичною термінологією при формулюванні й закріпленні оцінних елементів у кримінальному процесі, то треба зазначити, що серед існуючих у сфері кримінального судочинства оцінних понять таких, які були б виражені за допомогою спеціально-юридичних термінів у так званому чистому вигляді, практично немає. З певною долею умовності можна вести мову про їх існування, лише розглядаючи оцінні формулювання, виражені стійкими словосполученнями, одним з елементів яких може бути спеціально-юридичний термін. До таких, наприклад, можна віднести: *явні сліди злочину* (ст. 106), *справедливий вирок* (ст. 370) тощо. Умовність полягає в тому, що елемент, який робить кожне із цих понять, оцінними за своєю суттю є терміном загальноновживаним. Але стійкість таких словесних утворень, наближення їх до фразеологічних зворотів дають підстави вважати їх спеціальними юридичними термінами.

Оцінних понять, які були б виражені за допомогою спеціальних технічних термінів, у кримінально-процесуальному законодавстві не існує. Пояснити це можна тим, що одними з обов'язкових ознак спеціально-технічної термінології є чіткість і точність,

що не властиво для оцінних понять.

З метою забезпечення єдності підходів до застосування кримінально-процесуальних норм з оцінними поняттями законодавець може нормативно закріпити окремі ознаки стандарту того чи іншого оцінного елемента або навести певний перелік явищ (предметів), які, на його думку, охоплюються цим поняттям, з метою зорієнтувати правозастосовувача. За обсягом повноти ці переліки в нормативно-правовому акті правознавці поділяють на 2 види: вичерпні (повні), які не припускають розширювального тлумачення, і приблизні (неповні), які передбачають можливість доповнення явищ, об'єктів, ознак, наведених у такому переліку [8, с. 141].

Говорячи про їх використання при тлумаченні оцінних понять у кримінально-процесуальному законодавстві, треба зазначити, що мова повинна йти лише про переліки приблизні. Якщо при визначенні того чи іншого поняття законодавець наводить вичерпний перелік об'єктів, які воно вміщує, не залишаючи сумнівів у його розумінні, таке поняття перестав бути оцінним. І навпаки, воно залишається оцінним, якщо при його розкритті законодавець наводить перелік, що не є вичерпним, а дає за орієнтир перелік тих явищ (предметів), які за будь-

яких умов охоплюються оцінним поняттям, не виключаючи можливості його розширення. Так, відповідно до ст. 370 КПК України *істотним порушенням* вимог кримінально-процесуального закону є такі порушення вимог КПК, які перешкодили чи могли перешкодити суду повно і всебічно розглянути справу й постановити законний, обґрунтований і справедливий вирок чи постанову. Далі законодавець указує, що вирок (постанову) в усякому разі належить скасувати, якщо: (1)..., (2)..., (3)...,...., 13. І хоча цей перелік і не містить фраз на кшталт «тощо», «і т. д.», «та ін.», його не можна віднести до вичерпних, оскільки в ньому перелічені порушення, які в будь-якому випадку слід вважати істотними незалежно від конкретних обставин справи. Інакше кажучи, істотність цих порушень установлено законодавцем, тому вони завжди тягнуть за собою скасування вироку (постанови). Порушення, які в обов'язковому порядку викликають останню дію, зветься безумовними підставами, оскільки вищестоящий суд у таких випадках зобов'язаний скасувати судові рішення [7, с. 714]. Проте недоцільно й неможливо, використовуючи казуальний метод формулювання юридичної норми, передбачити всі випадки порушення закону, які будуть вважатися суттєвими. Зрозуміло, що

немає 2-х абсолютно однакових кримінальних справ, тим більше аж ніяк не можна підвести всі можливі порушення при провадженні під один сталий стандарт істотності. Ось чому крім порушень, передбачених у ч. 2 ст. 370 КПК, суддя, керуючись своєю правосвідомістю і власним розумінням справи, може віднести до числа суттєвих також інші порушення, які не ввійшли до наведеного переліку. На це постійно вказують провідні науковці та практики в царині кримінально-процесуального права, підкреслюючи, що істотність деяких порушень кримінально-процесуального закону визначається судом апеляційної (касаційної) інстанції під час розгляду справи залежно від конкретних її обставин, які свідчать, що порушення перешкождали або могли перешкодити суду першої інстанції повно і всебічно розглянути справу й постановити законний, обґрунтований і справедливий вирок або постанову [7, с. 717].

На уточнення змісту оцінних понять спрямована й інтерпретаційна діяльність вищих судових органів. Це доволі часто здійснюється шляхом надання переліку явищ (предметів), які входять до обсягу того чи іншого поняття. Переліки знову ж таки не надають повного розуміння оцінного поняття, оскільки, як правило, мають такі особливості:

1) установлення стандарту шляхом перелічення явищ, предметів, заміщуваних оцінним поняттям, яке завершується словами «та ін.», «і т.д.», «тощо» (приблизний перелік), що дозволяє в будь-який момент його доповнити і розширити. (Наприклад, Пленум Верховного Суду України постановив роз'яснити судам, що питання про зміну порядку і способу виконання вироку в частині цивільного позову у *виняткових випадках*, коли неможливо виконати вирок у порядку, встановленому раніше (відсутність присудженого майна в натурі тощо), розглядається судами в порядку, передбаченому ст.366 ЦПК України [10]).

2) формулювання з використанням, слів «наприклад», «приміром». (Так, при роз'ясненні оцінного поняття «зловживання правами», вжитого в ст. 61 КПК, Верховний Суд України вказав: «У разі усунення захисника від участі у справі у зв'язку з тим, що він, *зловживаючи своїми правами, перешкоджає установленню істини в ній* (наприклад, схилив свідків, потерпілих, інших підсудних до дачі неправдивих показань, надав суду завідомо недостовірні документи)...» [9]);

3) стандарт формулюється з використанням абстрактних суджень, яким також притаманний оцінний момент [6, с. 28]. (Приміром, роз'яснюючи термін «ви-

няткові випадки», де можливо застосувати запобіжний засіб у виді взяття під варту, якщо особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років, Верховний Суд України указав, що такими є випадки, «коли на підставі наявних у справі фактичних даних із певною вірогідністю можна стверджувати, що інші запобіжні заходи не забезпечать належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого» [11]).

Дискусію серед учених викликало й питання, чи повинні однакові за словесним вираженням оцінні поняття мати тотожний зміст, обсяг і оцінюватися з урахуванням одних і тих же стандартів. При вивченні термінологічних питань у сфері правового регулювання в цілому (без урахування особливостей оцінних категорій) більшість дослідників погоджується з тим, що в ідеалі співвідношення терміна й поняття передбачає його однозначність (моносемію). Усе ж таки видається, що, зважаючи на властивості оцінного поняття, встановлення його стандарту й розкриття змісту слід здійснювати в контексті кримінально-процесуальної норми, в якій воно закріплено. У тексті різних норм КПК оцінні поняття, позначені одним і тим же терміном, можуть не співпадати за

своїм значенням, що пояснюється різними умовами, в яких вони застосовуються [2, с. 37]. Іншими словами, обсяг розглядуваного нами поняття залежить від місця знаходження кримінально-процесуальної норми, яка його вміщує, в системі кримінально-процесуального законодавства. Наприклад, оцінне поняття «у разі необхідності», яке вживається в статтях 75, 87¹, 165², 174, 175, 136³, 136⁶, 280 і 357, у кожній ситуації, на врегулювання якої спрямовано дію однієї з цих статей, буде мати різне змістове навантаження, різний обсяг, а значить, і різні стандарти оцінки.

Проблемною є і протилежна ситуація, коли в КПК для позначення одного й того ж оцінного поняття вживаються різні терміни як-то: *достатні*, *достить*, тобто йдеться про використання в нормотворчій техніці такої властивості слів, як синонімія – взаємозамінність слів і сполучень.

Існують 2 точки зору на вживання синонімів у нормативно-правових текстах: одні вважають, що синонімія взагалі є неприпустимою [5, с. 26; 12, с. 23], інші вказують на те, що це явище у певних обмежених рамках має право на існування й несе корисне для нормопроєктування значення [4, с. 53]. Загальним правилом є те, що законотворець повинен прагнути до мінімуму синонімів, що впливає з вимоги точного і

зрозумілого змісту вираження нормативно-правового акта [3, с. 122]. Зважаючи на ту особливість оцінних понять, що вони тлумачаться з урахуванням норми, в якій знайшли своє відображення, використання синонімів при їх формулюванні породжує «подвійні» труднощі при оперуванні ними: правозастосувачеві доводиться не лише тлумачити оцінне поняття виходячи з контексту, а й приділяти увагу відтінкам синонімічних слів. Тому, вважаємо, треба погодитися з В.І. Зажицьким, що в тексті кримінально-процесуального закону недопустимим є вживання різних слів для позначення одного й того ж оцінного поняття. Інакше кажучи, свобода використання в законі синонімів має бути суворо обмежена [5, с. 26].

Описуючи особливості закріплення оцінних понять у кримінально-процесуальному законодавстві, можна відмітити випадки як прямого використання їх у тій чи іншій нормі, так і опосередкованого. Під опосередкованим слід розуміти випадки, в яких сама норма текстуально не містить оцінних елементів, проте в силу системних, логічних і контекстуальних зв'язків з іншими нормами кримінально-процесуального законодавства її використання є неможливим без звернення до нормативних приписів, які вміщують оцінні поняття. На-

приклад, відповідно до ч. 3 ст. 100 КПК, якщо справу порушено без законних підстав, прокурор закриває її. Сам по собі цей припис не містить оцінних понять. Проте для застосування цієї норми правозастосувачеві потрібно з'ясувати, що ж слід розуміти під порушенням справи без законних підстав. Відповідь на це питання міститься в ч. 2 ст. 94 КПК, згідно з якою єдиною підставою для порушення кримінальної справи є *достатні дані*, які вказують на наявність ознак злочину. Вжите в цій нормі поняття «*достатні дані*» є оцінним. Іншими словами, під порушенням кримінальної справи без достатніх підстав, про що йдеться в ч. 3 ст. 100 КПК, слід розуміти порушення справи, якщо дані, які вказували на наявність ознак злочину, не були достатніми. А тому ч. 3 ст. 100 КПК, яка хоча текстуально й не містить у своєму складі оцінного поняття, опосередковано передбачає його використання.

Як свідчить вищевикладене, оцінні поняття, які застосовуються у сфері кримінального судочинства, мають не лише юридичні й логічні особливості, а й відмінні риси лексико-семантичного характеру. Зрозуміло, що правильність трактування нормативного акта прямо залежить від мовного оформлення правових приписів, а при оперуванні оцінними категоріями тлумачення

уникнути неможливо. Отже, при створенні й оновленні законодавчої бази значну увагу слід при-

діляти термінологічно-мовному опрацюванню правових приписів, які містять оцінні елементи.

Список літератури: 1. Бару М.И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве // Сов. гос. и право. – 1970 – № 7. – С. 104-108. 2. Безруков С.С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве: Дис. ... канд. юрид. наук: 12 00.09. – Омск, 2001. – 220 с. 3. Биля І.О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки. Дис. ... канд. юрид. наук. 12 00 01. – Х., 2003. – 201 с. 4. Власенко Н.А. Законодательная технология (Теория. Опыт. Правила). Учеб. пособ. – Иркутск: Вост-Сиб. издат. компания, 2001. – 144 с. 5. Жажицкий В. Оценочные понятия в уголовно-процессуальном законе: язык и стиль // Сов. юстиция – 1993. – № 3. – С. 25-26. 6. Кашанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве // Правоведение – 1976. – №1. – С. 25-31. 7. Кримінально-процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка – К.: ФОРУМ, 2003. – 940 с. 8. Пиголкин А.С. Подготовка проектов нормативных актов (Организация и методика). – М.: Юрид. лит., 1968. – 168 с. 9. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві: Пост. Пленуму Верхов. Суду України від 24.10.2003 р., № 8 // Електронна інформ.-прав. система «Инфодиск: законодательство Украины». 10. Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків: Пост. Пленуму Верхов. Суду України від 21.12.1990 р., № 11 // Електронна інформ.-прав. система «Инфодиск: законодательство Украины». 11. Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 25.04.2003 р., № 4 // Електронна інформ.-прав. система «Инфодиск: законодательство Украины». 12. Савицкий В.М. Язык процессуального закона: вопросы терминологии. – М.: Наука, 1987. – 286 с.

Надійшла до редакції 11.10.2007 р.